

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЕСІЛЬНОГО ОБРЯДУ УКРАЇНЦІВ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті аналізуються зміни у родинній обрядовості гуцулів Східних Карпат на початку ХХІ ст. Показано загальні тенденції розвитку сучасної обрядовості, що характеризується значною втратою традиційної звичаєвості, обрядової пісенності.

Ключові слова: традиція, весілля, сучасність, трансформація, гуцули.

Традиційна культура, або як її ще прийнято називати традиційно-побутова, народна, яка включає надзвичайно широкий спектр життя суспільства, зазнала суттєвих змін з часу посиленої урбанізації та індустріалізації. У постіндустріальному та постмодерному суспільствах часами вважають, що традиційна культура вже не існує. Але цей погляд є помилковим. Безперечним є те, що якщо розглядати українську культуру, то безсумнівно вона зазнала величезних змін переважно протягом минулого ХХ століття. Хоча процеси трансформації культури почалися досить давно. Вони активно проходили, наскільки це можна простежити за письмовими джерелами, ще у ХVІІ ст., хоча тоді традиційна культура народу, вбираючи у себе різноманітні впливи, новизну, зберігала свою цілісну структуру, яка проіснувала до початку ХХ ст. Одні компоненти народної культури, як от житло, одяг, ремесла трансформувалися в залежності від різних чинників значно швидше аніж сфера духовної культури. З поширенням фабричних тканин модернізувалися окремі елементи народного одягу, ускладнювалося планування народного житла, розвиток торгівлі сприяв прискоренню ремісничої справи тощо. Святкова-обрядова культура була значно менше залежна від соціальних, економічних чинників.

В народі вважалося, що лише послідовне дотримання усіх елементів обряду принесе бажаний результат, тобто в результаті його здійснення можна сподіватися і на щасливе та заможне життя. В розділі сімейно-побутової обрядовості найбільш значимим і розлогим постає весільний обряд, оскільки він пов'язаний з утворенням сім'ї та переходом молодого покоління в інший статус, що забезпечував продовження роду та збереження морально-естетичних, педагогічних засад етносу.

Формування локальної специфіки матеріальної і духовної культури населення Карпат, Прикарпаття, Закарпаття обумовлене історичними, соціально-економічними, географічними та господарськими чинниками. Населення Українських Карпат наприкінці ХІХ ст. складалося з трьох етнографічних груп українського народу – гуцулів, бойків та лемків, які проживали переважно в гірських районах сучасних Львівщини, Чернівецьчини, Івано-Франківщини та частково Закарпаття. Сьогодні гуцули і бойки проживають на тій же території та лише лемки опинилися переважною більшістю у складі Польщі та Словаччини. Це окреме питання дослідження.

Традиційне весілля усіх етнографічних зон України досить добре описане в етнографічній літературі, особливо кінця ХІХ – на початку ХХ ст. Існує й чимало праць на тему локальної різновидності весілля та переконливих доводів про загальноукраїнський характер обряду за своїми основними структурними частинами. Особливості природних умов, господарського життя гірського населення (перегінне скотарство, обробка лісу, домашні промисли), безумовно, позначилися на всіх сферах традиційно-побутової культури. Сусідське спілкування українців-гуцулів з молдавським, румунським населенням, закарпатців – з угорським, словацьким не могло не відбитися на еволюції української традиційної культури, зокрема і весільної обрядовості.

В регіоні Карпат, як і на Поліссі, довше і повнішою мірою зберігалася інваріантна основа загальноукраїнського традиційного обряду з досить розвиненою підструктурою його релігійно-

магічної функції¹. Проте суттєві зміни в обрядовості стали відчутними особливо у другій половині ХХ ст. Тут діяло цілий ряд чинників. Вчені насамперед бачать їх у прискореній урбанізації. Однак це найпростіше пояснення. Бо для динаміки змін мала величезне значення радянська пропаганда на викорінення "пережитків" минулого, до яких у першу чергу і віднесли народну обрядовість, та посилене атеїстичне виховання, яке проводилося методами залякування, звільненням з роботи до тих, хто дотримувався у побуті релігійних обрядів. А вже до них віднесли і таку страву як традиційна кутя на Святвечір і у 70-х роках виключали студентів з вишів лише за те, що їздили на кутю додому. Такий елемент весільного обряду як вінчання просто заборонявся, особливо для молоді, яка перебувала в комсомолі. А у ньому не перебували одиниці. Постійне принизливе ставлення з боку влади до народних звичаїв, усілякі заборони руйнували традиційні погляди на шлюбну обрядовість. Відбулася втрата спадкоємності канви традицій, стався злам між минулим і сучасним. Процеси, які відбуваються у сфері обрядовості неоднозначні. Вихідці з сіл намагаються швидше прилучитися до форм міської культури, щоб позбавитися принизливого "сельок". Тепер це модно називати "європейською традицією". Міські ж, особливо інтелігенція, навпаки прагнуть у своєму побуті культивувати народні елементи культури у прикрашанні житла, відзначенні сімейних урочистостей. Відбувається якби перетікання культурних компонентів з одного соціального середовища в інше. При цьому зрозуміло окремі сегменти ритуальних дій спрощуються, окремі губляться зовсім. Помітна ситуативність цього процесу, певні коливання зацікавлення народними традиціями та занепадом до них інтересу. За радянського часу великий інтерес до народної культури у 60-х роках ХХ ст. навіть сформував таке явище як шістдесятництво. Ці процеси спостерігали етнографи ще у ті ж 60-ті роки і передбачали, що приклади творчих груп, інтелігенції будуть і надалі мати суттєвий вплив на поширення "фольклоризмів" і що вони поступово ставатимуть невід'ємною рисою культури усіх соціальних груп, у тому числі і сільського населення². Що можна спостерігати і на прикладі української культури. І на початку ХХІ ст. російська дослідниця зазначає про весільний обряд українців в сусідній Буковині, що трансформація традиції протікає у двох протилежних напрямках. З одного боку, елементи міської традиції проникають в традиційне весілля українців. З іншого – деякі елементи народних звичаїв відображаються навіть на офіційній церемонії вінчання³.

Після посиленого "виховання" інтернаціоналізму у 70 – на початку 80-х був помітний спад до своєї етнічної культурної спадщини. Другим могутнім поштовхом до відродження фольклорно-етнографічних компонентів української культури, який знову ішов від міської інтелігенції, були 90-ті роки із здобуттям Україною незалежності. Повторилося знову активне ходіння в народ. Та тепер ужинок знань від зденационалізованого народу був скромним. Сьогодні зацікавлення народними звичаями не затухає, але паралельно, особливо у західних регіонах України, у зв'язку з міграційним рухом на заробітки до європейських країн, поширюються елементи загальноєвропейського характеру від вбрання наречених до вручення подарунків.

Вже не одне покоління просто не знає своєї традиційної культури. Помітно, що саме для молоді характерне зацікавлення народною обрядовістю. Це зацікавлення проявляється по різному. Частина міської молоді, перебуваючи на весіллі з дотриманням певною мірою традицій, висловлює своє захоплення дуже лаконічно: "кльово" або "класно", але сприймає їх як чужорідний елемент. Серед студентів, творчих молодих людей спостерігається більш глибоке зацікавлення народними обрядами, фольклором. Вони часто вирушають у мандрівки і записують від старших людей автентичну фольклорно-етнографічну основу весілля та намагаються застосувати здобуті знання на власних весіллях, пропонуючи гостям також і дрескод вишиванку. У містах створено чимало гуртів фольклорної музики і пісні. На жаль, це невелика частина молодих людей. Не секрет, що обряд весілля сьогодні змінився, але вчені етнологи ще не провели узагальнене вивчення динаміки цих змін, хоч про них згадується у дослідженнях традиційного весілля. Зокрема, не можна не процитувати дуже влучну картину сьогодення, спостережену відомим етнологом Георгієм Кожолянко: "Однак, часто перебуваючи в етнографічних експедиціях, спілкуючись з багатьма людьми різного віку, з прикрістю спостерігаю: традиційне весільне дійство в наш час усе більше й більше втрачає свій характер, тривалість у часі, колорит, наповненість символічними діями. Молодь майже не співає весільних пісень, не знає змісту і послідовності обрядодій, ритуали спрощуються, перекичуються до

невпізнанності..."⁴. Власне тут виявлена основна причина, яка полягає у тому, "що не знає". Саме не знання своєї культури породжує байдужість до неї. Ця тенденція загалом характерна для усієї території України. Бо якби ці знання були притаманні різним віковим категоріям то зміни в обрядовості відбувалися б в іншому руслі. Вони б неодмінно були, але в канві традиційної символіки, обрядової пісенності, хореографії.

Спробуємо проаналізувати зміни у весільному обряді на прикладі м. Рахів Закарпатської області, який відноситься до південної частини Гуцульщини, розташоване на перехресті торгових шляхів, надзвичайно мальовниче і привабливе своїми музеями, гірськими потічками та джерелом мінеральної води. Екскурсоводи ще нагадають вам, що рахівчани бережуть свої самобутні традиції, обряди. Старенька бабуся вам скаже дещо інше: " Де там, раніше на конях молоді їхали, в народному одязі, вінок такий файний був... ладкали, коли завивали княгиню..."

Отже безпосереднє спостереження весілля засвідчило, що обряд відбувався 14 листопада 2010 р. на свято Кузьми й Дем'яна. Наречені Оксана і Микола обоє з м. Рахова. Оксана навчається у Львові, тому там відбулася раніше за тиждень реєстрація шлюбу в ЗАГСі і вінчання в церкві. Дома вже влаштовують весільну гостину для родини та друзів. В суботу ніяких обрядів не відбувається, в обох домах готуються до весілля. В обох домівках прикрашають ворота хвойними (частіше смерековими) гілками, вплітаючи у них паперові квіти, стрічки, різнокольорові кульки. У центрі вінка прикріплюють виготовлене з паперу серце, яке також прибране квітами. Ця краса часто залежить від фантазії тих, хто це виконує. Варто зазначити, що в інших населених пунктах Гуцульщини як от Яремче, Ясиння на воротах на знак весільного свята прикріплюють два деревця, які прикрашені паперовими стрічками та квітами. Вони залишаються на воротах ще протягом тривалого часу, щоб люди знали, що там було весілля. А те деревце, з яким наречений приходив до молодої, наприкінці весілля прикріплюють до яблуні. Коровай тут зазвичай не виготовляють, замовляють святковий хліб для зустрічі молодих.

В неділю вранці молодий збирається зі своїми гостями, яких перед тим мати молодого пригощає за столом, до молодої. Зберігається традиція загравати весілля музиками. Зазвичай це були раніше троїсті музики: бубон, скрипка і цимбали. Вже кілька десятиліть до них приєднався баяніст. Тепер їх четверо. На даному весіллі загравали весілля цимбаліст, скрипаль, сопілкар, баяніст. Грали вони переважно гуцульські наспіви, зокрема, також популярну народну пісню "Перелаз, перелаз, від сусіда до нас. Сусідський легіню, сусідський легіню, чом ти не йдеш до нас...". Музиканти на весіллі дуже важливі тепер як і колись. Без них не розпочнеться весілля. Це засвідчують і дослідники буковинської частини Гуцульщини⁵. В м. Рахові після того, як музиканти пограли перед домом, в сінях, в хаті, потім пригостилися за столом, то всі гості вирушають до молодої. Мати благословила сина іконою. А також забезпечила його оберегами: у взуття покладено трохи солі, до кишені зубок часнику і доричку (шматочок проскурки). Обереги від наврочування готує так само мати нареченої, вона окрім названих, вплітає ще потаємну стрічку у коси молодої.

Тепер не на конях, а на прикрашених кульками, квітами, стрічками машинах рушають від дому молодого. Дорогою водії авто мають обов'язково сигналізувати, щоб знали, що їдуть весільні гості. Наречений має в руках букет білих троянд для нареченої. Поруч з ним є дружба. Одяг наречених європейський. Хоча варто відзначити, що мода на народне національне вбрання під час весілля знаходить все ширше застосування.

В будинку молодої вже готові до зустрічі гостей. Хвіртка убрана так само у хвою і паперові прикраси, на вулиці перед нею вже виставлений стіл на якому стоїть хліб і пригощення. Біля хвіртки сестра молодої та дружки. Вимагають викуп від молодого. Торгуються. За викуп йому двічі виводять підставну молоду. Це була дівчинка років п'яти у довгій білій сукні з розкішною зачіскою маленької принцеси. Варто відзначити, що у традиційному весіллі могли виставляти за молоду старшу жінку, когось із дружок⁶. Продовжують торгуватися. Сестра не поступається і вимагає сто доларів за молоду. Отримавши викуп, сестра подає знак і батько виводить наречену. Вона вітається зі своїм судженим. Хлопець дарує їй букет квітів. Наречена бере миску з цукерками, зерном, грішми, цукром і набираючи в жменю всього потроху обсилає гостей, які знаходяться перед ворітьми. Це певною мірою осучаснена давня традиція обсилання молодих. Запрошують на коротку гостину до хати молодої. Там вітають молодих батьки і

найрідніші гості. Бабусине привітання було за народним звичаєм коротким, але філософським і значимим: " Будьте чемні і мудрі". Як водиться, бажали молодим щастя, добробуту, взаєморозуміння. Після короткого застілля всі гості і молоді вирушають на машинах до парку фотографуватися біля визначних місць. Як правило це робиться між загсом і церквою. Зокрема, молоді поклали квіти біля хреста, який ставлять при дорогах. У парку наречені фотографуються з друзями, родиною тощо. Це тепер порівняно нова загальноукраїнська традиція. Фотографуються, знімають на відео, розважаються. Опісля усі відправляються знову ж таки на авто до зали, де замовлено весільну гостину. Треба зауважити, що на даному весіллі досить багато гостей, переважно чоловіків, як і сам батько молодої, були у вишиваних сорочках, що вже створювало приємний колорит дійства. Перед входом до зали батьки молодих благословляють ще раз молодят іконами і хлібом. І вже перед входом до зали поставлено прикрашений стіл за яким стоять молоді і приймають привітання та подарунки від усіх гостей, які вилаштувалися в живий ланцюжок. Ця церемонія тривала довгенько, бо гостей було запрошено біля 300 осіб. Гості переважно дарують квіти і конверти, потім сідають за накриті столи. У залі безліч повітряних різнокольорових кульок на стінах, біля дверей тощо. Посад молодих особливо пишно убраний, на стіні ікона і рушник. Весілля проводить найманий тамада. На початок гостини тамада запросив священника промовити молитву. Той прочитав "Отче наш", "Вірую", та усі разом проспівали "Многії літа". Священик поблагословив молодих і весільну гостину. Далі було запрошено батьків молодят до привітального слова. Вони від душі бажали своїм дітям щасливого життя та щоб мудрість перемагала життєві труднощі. Наприкінці вітання тамада запитував матерів чи будуть вони доброю свекрухою та тещею. На завершення батьківських вітань проголошувалося відоме "Гірко" та "Будьмо!".

У селах Гуцульщини розпорядником весілля все ще традиційно залишається староста, але модний сервіс з тамадою поволі добирається і до села. Програма тамади дуже віддалена від народних традицій. Витівки їхні можуть трохи різнитися між собою, але загалом їм притаманна спільна структура сценарних дійств. Як пише про сучасне весілля на Буковині Г.Кожоляно "...мікрофонний диктат з оглушливими децибелами звуку організатора-тамади в кафе чи ресторані..."⁷. За нашими спостереженнями тамада на весіллі в м. Рахові відрізнявся певною стриманістю і не дозволяв собі вдаватися до "солоних" жартів. Програма ж його була типовою: ігри при залученні гостей, конкурси, ті ж музичні децибелі... Окремі з них мали ігровий характер, окремі, як от перетягування канату між родиною нареченого і нареченої, мали суто спортивний характер і нічого спільного з весільною обрядовістю українців не мали. Після батьківських привітань тамада просить встати дружбу і дружку. Вставання кожного супроводжувалося магнітофонним записом відповідної пісні, у даному випадку це були фрагменти "Секс бомб". Далі під такий же пісенний еролаш тамада ілюстрував про що думають молоді. Молодий мріяв про машину тестя, а дівчина про кохання з ночі до рання. Потім ведучий звертався до гостя з питанням: "З якими словами приходите до дому у день зарплати?" Пісенна відповідь лилася з динаміка:

Я горілки не п'ю,
 Бо горілка гірка.
 А я жінки не б'ю,
 Вона гарна й молода...

Далі подібний жарт-запитання був до весільної гості, як вона звертається до свого чоловіка, коли їй потрібні гроші. Відповідь була фрагментом із записаної пісні. Подібних гумористичних випробувань для гостей було чимало. Під кожне запитання підбиралася відповідна пісенна відповідь. У цей час запрошували гостей до наповнення келихів. Страви на столі були як традиційні: холодець, голубці, так і більш новітні – різноманітні салати, м'ясні вироби, шашлики. Обов'язковою стравою на застіллі була традиційний "росіл" – курячий бульйон з домашньою локшиною. При усіх змінах кулінарної майстерності ця гаряча страва залишається на усіх весіллях традиційно.

Перша танцювальна пауза приурочувалася до першого танцю молодих. Музичний танцювальний супровід був переважно український.

Друга частина гостини розпочиналася за програмою тамади і це були різноманітні ігри із залученням гостей. При цьому тамада заготував різні реквізити для розігрування відповідних сценок. Були витівки про дуба, зайця тощо. Гірко вигукували не часто, але періодично закликали до поцілунку піснею, яка загалом поширена саме в західних областях. Наприклад:

Гірка, гірка
Гірка вода
Най ся поцілує
Пара молода...

Далі під команду тамади, музики або й гості приспівували:
Не будемо пити тую гірку юшку
Най ся поцілує дружба дружку...

Потім це стосувалося сватів і навіть весільного старости:
Не будемо пити тую бурачанку
Най ся поцілує староста коханку...

Відповідь старости відбивала картину сьогодення західного регіону. Відомо, що тут переважно жіноцтво виїхало на заробітки до сусідніх країн. Він вигукнув: "Вона в Чехії..." На таку репліку пролунала пісня:

Якби я мала крила,
Якби я вмiла літати...
Я б полетіла на Україну
Свого милого шукати...

Таким чином певні ігрові моменти сучасного весілля відображають і побутову картину життя. Не було традиційних привітань від інших родичів, окрім батьків. Певною мірою втрапилася коштовність слова і пісні на весіллі, численні приспівки, коломийки, ладканки до особливих обрядових моментів. Досить приємним явищем і поширеним не лише в Рахові, але й на усій Гуцульщині, це виконання гостями (без команди тамади) українських народних чи популярних авторських пісень, що походять з центральних областей України. Дуже злагоджено гості всупереч тамаді співали повністю пісні "Гей наливайте повнії чари", "Милий мій, зійшла зоря", "Копав, копав керниченьку", "Ой на горі там женці йдуть", "Ой чий то кiнь стоїть", "Мій рідний край", "Червону руту", "Дівчина весна" та інші. Загалом в західних областях ці пісні є улюбленими і виконуються на гостинах, під час календарних та родинних свят. Тоді як тепер в центральних та східних областях звучить переважно російська попса. Що ж до весільної обрядової пісні на Гуцульщині то її порівняно легке забуття пов'язано напевне декількома факторами. Ще на переломі XIX ст. – XX ст. посилилася міграція населення у зв'язку з економічними труднощами краю. Міграційні процеси уповільнюють еволюцію фольклорних жанрів і сприяють появі новотворів. З іншого боку, за свідченнями дослідників фольклору, "...звертає на себе увагу те, що при надзвичайно багатій колоритності і насиченості давніми віруваннями і магично-ритуальними діями гуцульський весільний обряд у тому вигляді, в якому бачимо його на основі давніх і сучасних записів, не зберіг такої різноманітності мотивів і обрядової цільності весільних пісень, як, скажімо, традиційне покутське чи бойківське весілля"⁸. У цьому є, мабуть, пояснення чому легко відійшла весільна поезія.

Сценарій спостереженого весілля не обійшовся без традиційного викрадення молодої. Тепер лише воно було осучаснене у дусі реалій сьогодення. Тут молоду викрадали двоє "бандитів" у відповідній екіпіровці. Після пошуків, ігрових сценок молоду було повернуто.

Ще одним елементом традиції, значно оновленої, було завивання молодої хусткою. Цю дію тут виконувала свекруха, яка знімала фату і зав'язувала невістку хустиною. У с. Богдан, що знаходиться за 15 кілометрів від Рахова, ще на деяких весіллях запрошують старших жінок, щоб ладкали весільних ладканок при завиванні молодої, але це трапляється все рідше і у селах. У Рахові ладкання вже майже не практикується на сучасних весіллях.

Сама весільна гостина тривала задовго за північ. На другий день гості сходяться на "поправки", які тривають ще майже цілу днину, але вже без тамади і обрядових елементів.

Можемо констатувати, що до Карпат, ще не дійшли, Слава Богу, такі поширені в центральних областях новітні жарти з миттям ніг тещі та взування на неї чобіт і ряд інших вульгаризованих елементів (як пиття вина з тупля нареченої тощо). Проте для сучасного гуцульського весілля характерні загальноукраїнські риси і прикмети. Насамперед змінилася структура церемонії, відбулося скорочення у часі цієї важливої родинної події. Надзвичайно звузився діапазон уживання весільної обрядової поезії. Найбільш негативними тенденціями розвитку сучасного весілля є пасивність гостей і використання театралізованих видовищ, ігрових жартів, змагань, конкурсів, здійснюваних переважно найманими артистами, не знайомими з локальною етнічною колористикою, символікою, звичаями, етикетом традиційного весілля українців. Сьогодні весільні урочистості, бо обрядовість у них зведена до мінімуму, мало відрізняються між собою. Уніфікація весільного обряду досить тісно пов'язана із поширенням сценаріїв весільної реєстрації шлюбу і весільної гостини, яка ще за радянського часу розроблялася працівниками урядових установ так званими Комісіями по вивченню і впровадженню нових громадянських свят і обрядів⁹.

Весільна обрядовість українців південної частини Гуцульщини, зокрема, м. Рахова відзначається не лише новотворами, яких не уникнути у міському побуті, але й збереженням окремих традицій, гостинністю, повагою до гостей, до наречених, пісенним, хоч і позаобрядовим супроводом.

¹ Див.: детальніше Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988. – С. 121 – 136.

² Арутюнов С.А. Этнографическая наука и изучение культурной динамики. //Исследования по общей этнографии. – М., 1979. – С. 58.

³ Колосова В.Б. Современная украинская свадьба в локальной традиции. // Антропология. Фольклористика. Лингвистика. Сб. статей. – СПб., 2002. – Вып. 2. – С. 53.

⁴ Кожоляно Г. Етнографія Буковини. – Чернівці, 2001. – С. 327.

⁵ Там само. – С. 114.

⁶ Сявавко Є.І. Сімейна обрядовість. // Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження. – К., 1987. – С. 312.

⁷ Там само. – С. 327.

⁸ Кирчів Р. Із фольклорних регіонів України. Нариси й статті. – Львів, 2002. – С. 127.

⁹ Див. детальніше: Борисенко В. Українське весілля. Традиції і сучасність. – К., 2010. – С. 101 – 106.

В статье анализируются изменения в семейной обрядности гуцулов Восточных Карпат в начале XXI в. Рассмотрены общие тенденции развития современной обрядности, которые характеризуются значительной утратой традиций, обычаев, символов, песен.

Ключевые слова: традиция, свадьба, современность, трансформация, гуцулы.

Article deals with the changes family rites of Hutsuls of Eastern Carpathians in the beginning of the 21 century. Common tendency in the development of modern rites, which is characterized by a considerable loss of traditions, customs, symbols, songs.

Key words: tradition, wedding, modern times, transformation, Hutsuls.